

Mulțumim revistei *Connaissance des Pères de l'Eglise* pentru generozitatea cu care a acceptat să împărtășească dragostea sa patristică publicului românesc (CPE 131).

Connaissance des Pères de L'Eglise 131

© Nouvelle Cité, 2013

© 2019 by Editura Galaxia Gutenberg

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârsite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezentă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Exegeză și hermeneutică la Sfinții Părinți /

Marie-Anne Vannier, Agnès

Bastit-Kalinowska, Daniel Vigne, ... ; trad. din lb. franceză
de Sorin Milu. – Târgu Lăpuș : Galaxia Gutenberg, 2019
ISBN 978-973-141-823-0

I. Vannier, Marie-Anne

II. Bastit-Kalinowska, Agnès

III. Vigne, Daniel

IV. Milu, Sorin (trad.)

Marie-Anne Vannier • Agnès Bastit-Kalinowska • Daniel Vigne •
Jean-Marc Vercruyse • Isabelle Bochet • Jean-Noël Guinot

Exegeză și hermeneutică la Sfinții Părinți

Traducerea din limba franceză de
Sorin Milu

Galaxia Gutenberg

2019

Exegeza Părintilor	4
I. Contribuția lui Origen.....	12
II. Septuaginta	13
III. Ieronim și <i>hebraica veritas</i>	17
Hermeneutica clarității la Irineu.....	21
I. Atitudinea hermeneutică a valentinienilor	25
II. Inventionis disciplina: Discursul despre metodă al lui Irineu	32
III. „Mărturia în plină lumină” (<i>AH II, 28, 1</i>).....	37
IV. Mântuirea ca miză a hermeneuticii	41
Exegeza lui Origen și a Părintilor alexandrini	47
I. Precursorii	50
Filon din Alexandria (circa 20 î. C.-45 d. C.)	51
Panten (circa 120 d. C. – 200 d. C.).....	52
Clement din Alexandria (circa 150 d. C.-213 d. C.) .	53
II. Dascălul.....	57
Origen (185 d. C. - 253/254 d. C.)	57
Inspirația Scripturilor	62
Trezi niveluri de semnificație.....	63
Sensul literal.....	65
Sensul moral	66
Sensul duhovnicesc	68
III. Cățiva continuatori	69
Hermenetică și exegeză la Tyconius	73
I. Regulile mistice ale Duhului subtil	77

II. A-l distinge pe Domnul de Biserica dedublată după Avraam	82
III. Sinecdoce în slujba tipologiei	86
IV. Temporalitatea simbolică a Bibliei.....	90
V. Un exemplu recapitulativ.....	96
VI. O hermeneutică în slujba Bisericii	97

Regulile pentru interpretarea Scripturii: *De doctrina*

***christiana a lui Augustin*..... 101**

I. Temelia hermeneuticii scripturistice	104
Finalitatea Scripturii: iubirea.....	104
Scriptura se explică prin Scriptură	106
II. Sens literal și sens figurat în Scriptură.....	108
Excesul de literalism: o interpretare trupească a Scripturii	109
Apărarea sensului literal împotriva excesului de alegorizare	111
III. Regulile de interpretare a Scripturii	113
O pluralitate de sensuri	113
Reluarea de către Augustin a Regulilor lui Tyconius.....	118

Exegeza antiohiană sau primatul literei 127

I. Respingerea interpretării alegorice a lui Origen	131
II. Reflecții despre natura și buna întrebunțare a alegoriei	135
III. Distincția dintre alegorie și tipologie.....	140
IV. Interpretarea tipologică	142
V. Privire de ansamblu asupra exegezei antiohiene..	146

Libris .RO

Reșpect pentru oameni și cărți

Exegeza Părintilor

MARIE-ANNE VANNIER este redactor-șef la *Connaissance des Pères de l'Église* [Cunoașterea Părinților Bisericii]. Este profesoară la Universitatea din Lorena și membră a Institut Universitaire de France. A publicat lucrări și numeroase articole despre Sf. Augustin, Ioan Cassian și Eckhart, printre care: *Creatio, conversio, formatio chez S. Augustin* [Creație, convertire, formare la Sf. Augustin], Éd. Universitaires, col. „Paradosis”, Fribourg, 1991 (1997, ediție adăugită); *S. Augustin et le mystère trinitaire* [Sf. Augustin și taina Treimii], Éd. du Cerf, Paris, 1993; *Encyclopédie saint Augustin. La Méditerranée et l'Europe* (ed.) [Enciclopedia Sf. Augustin. Mediterana și Europa], Éd. Du Cerf, Paris, 2005; *Les „Confessions” de S. Augustin* [„Confesiunile” Sf. Augustin], Éd. Du Cerf, Paris, 2007; *Saint Augustin et la Bible* [Sf. Augustin și Biblia], Peter Lang, Berna, 2008; *Saint Augustin ou la conversion en acte* [Sf. Augustin sau convertirea în act], Entrelacs, col. „Sagesse éternelle”, Paris, 2011; *La naissance de Dieu dans l'âme chez Eckhart et Nocolas de Cues* (ed.) [Nașterea lui Dumnezeu în suflet la Eckhart și Nicolaus Cusanus], Éd. du Cerf, Paris, 2006; *De la Résurrection à la naissance de Dieu dans l'âme chez Eckhart* [De la Înviere la nașterea lui Dumnezeu în suflet la Eckhart], Éd. Du Cerf, Paris, 2008; *Les Pères de l'Église et la naissance de l'ecclésiologie* [Părinții Bisericii și nașterea ecleziologiei], Éd. du Cerf, col. „Patrimoines”, Paris, 2009; *La création chez les Pères* (ed.) [Creația la Părinții], Peter Lang, Berna, 2011; *Encyclopédie des mystiques rhénans* (ed.) [Enciclopedia misticilor renani], Éd. du Cerf, Paris, 2011.

Dacă luăm în considerare întregul scrierilor patristice vom constata că cea mai mare parte sunt comentarii ale Scripturii. Motivele sunt diverse: în primul rând, Scripturile sunt expresia prezenței lui Dumnezeu în mijlocul poporului său și exprimă alianța cu Dumnezeu, ceea ce-i conduce pe Părinți la dezvoltarea noțiunii de economie a mântuirii, la precizarea rolului Duhului Sfânt activ în Scriptură, la aprofundarea relației omului cu Dumnezeu și, în sens mai larg, a antropologiei. Pentru evrei, Scripturile erau Tora vie (cum arată Neemia 8). Explicitarea oferită în același timp – Legea orală (*Torah she-be'al peh*), dezvoltată în Mișna (legislația provenită din Tora) și în Talmud, care o comentează – e de asemenea revelată. Pentru creștini e altfel: Cristos e Cuvântul întrupat (*In. 6*). Întreaga Biblie ne spune că „Dumnezeu a vorbit”. Cuvântul – *Dhavar* – străbate întreaga Scriptură. Dar acest Cuvânt nu mai e pentru noi doar cel pe care Dumnezeu îl adresa poporului său prin intermediul profetilor ori cel care se manifestă ca Tora metafizică în Pentateuh. Acest Cuvânt s-a întrupat în firea noastră, a devenit un om (*In. 1, 14*). E vorba de o revoluție fără precedent. Dumnezeu se micșorează, cum explică imnul către Filipeni, pentru a ni se alătura în umanitatea noastră și acolo ne permite să-l

cunoaștem. De acum tot ce e uman e și dumnezeiesc, la fel și viceversa.

Astfel, pe urma Sfântului Ieronim, Părinții amintesc că „a ignora Scripturile înseamnă a-l ignora pe Cristos”, de unde importanța pe care le-o acordă, unitatea pe care o subliniază între cele două Testamente și recitirea Vechiului Testament în lumina celui Nou.

Chiar dacă Întruparea are un loc central, și Scriptura are unul fundamental în creștinism. De aceea Părinții s-au confruntat de la început cu o dublă sarcină de exegeză și hermeneutică, de interpretare a Scripturii, atât în omiliile lor, al căror gen literar este, de altfel, marcat de liturgia Sinagogii, cât și în explicațiile lor catehetice... Au trebuit astfel să comenteze neîncetată Scriptura, acest Cuvânt primit, proclamat în liturghie, transmis prin cateheză... Au propus o lectură prin intermediul credinței și, cel mai adesea, eclezială și teologică a Scripturilor, mult diferită de exegeza, în mod esențial științifică, pe care o cunoaștem astăzi. Au ilustrat sensul etimologic al termenului „exegeză”, care provine din grecescul *exègeomai*, „a explica, a merge spre”, cum vedem în *In. 1*, unde Ioan ne conduce spre Cuvânt, și Cuvântul ne conduce, la rândul lui, spre Tatăl. L-au urmat pe Cristos, care el însuși este „exegetul Tatălui” și exegetul întregii Scripturi, cum se dezvăluie ucenicilor de la Emaus (*Lc 24, 25-27*). Cum spunea Origen, „dumnezeieștile cuvinte spun că dumnezeieștile Scripturi sunt închise cu cheia și

pecetluite; închise cu cheia lui David” și deschise, împlinite de Cristos. Pentru a arăta aceasta, icoanele îl prezintă pe Cristos care poartă carteaua Scripturilor închisă, ceea ce ne sugerează că doar el o deschide, căci este Cuvântul viu.

Pe urmele apostolilor, „cu inima și mintea luminată de credință și respect față de taina lui Dumnezeu” pătrund Părinții, pentru a spune astfel, în Scripturi. Pentru a relua fericita formulare a lui Marie-Joseph Le Guillou, „Biserica Părinților nu are harisma inspirației, dar o are pe cea a interpretării Duhului lui Cristos și, în acest fel, are pentru noi o semnificație în mod deosebit importantă”¹.

E de înțeles de ce Conciliul Vatican II a ales să vorbească în limba Părinților și de ce Constituția *Dei Verbum*, care pune în evidență rolul central al Scripturii, cheamă la a ține cont mai mult de exegeza Părinților care reprezintă Tradiția vie. Ei prezintă, de fapt, avantajul de a desfășura o exegeză solidă care evidențiază alteritatea și transcendența textului biblic și ajunge la o înțelegere duhovnicească care pune în legătură cu Dumnezeul care vorbește în cuvinte omenești. Altfel spus, ei fac o muncă de interpretare și în același timp actualizează Scriptura, relevându-i semnificația pentru epoca lor. Dacă pentru noi e deja ceva firesc, datorăm acest fapt experienței exegezei

¹ J.-M. Poffet, *Les chrétiens et la Bible* [Creștinii și Biblia], Ed. du Cerf, Paris, 1998, p. 16.

patristice și unei întregi evoluții care a însoțit îndemnul la citirea Bibliei și recunoașterea exegezei științifice. E vorba aici de fructul unei întregi evoluții, începute cu Leon al XIII-lea.

Cu toate acestea, părinții s-au confruntat de la început cu o dublă dificultate: pe de-o parte, nu dispuneau, ca noi, de o gamă de bibliai care merg de la cartea de buzunar la biblia de altar, ci au trebuit să aștepte secolul al IV-lea pentru a avea un volum care să adune la un loc cărțile Vechiului și Noului Testament, în locul unor mici rulouri, codici ai diferitelor cărți ale Scripturii, care puteau uneori să măsoare mai mulți metri. Pe de altă parte, în epoca lor, canonul Scripturilor nu era încă stabilit și cărțile recunoscute astăzi drept canonice se regăseau alături de apocrifele pe care tocmai le redescoperim. A trebuit așteptat tot până în secolul al IV-lea pentru fixarea canonului Scripturilor. În a XXVII-a *Omilie la Numeri* a lui Origen, în *Scrisoarea festivă* 39 a lui Atanasie din Alexandria² și în *De doctrina christiana*³ a lui Augustin regăsim lista cărților Vechiului și Noului Testament considerate autentice.

De asemenea, traducerea Scripturii de care dispuneau Părinții era mai mult sau mai puțin valabilă, ceea ce conduce foarte timpuriu la o adevărată muncă de exegeză a textului biblic. Primul care a realizat-o a fost Origen, care, pentru a regăsi textul originar ebraic, a

pus în paralel, sub formă de tablou sinoptic, în *Hexapla*, cele șase versiuni ale Vechiului Testament cunoscute în epoca sa: cea ebraică; cea ebraică transliterată în greacă; traducerea greacă a lui Aquila (evreu din epoca lui Hadrian: secolul al II-lea d. C., care pare să prezinte textul cel mai corect, într-o traducere literală din ebraică, inspirată de exegeza rabinică palestiniană); traducerea lui Symmachus (evreu contemporan cu Septimiu Sever, cu o traducere elegantă); ediția Septuagintei (secolele III-II î. C.); revizuirea lui Theodotion (secolele I-II d. C.). Pentru Psalmi, Origen a adăugat două coloane cu două revizuiri grecești: *Quinta* și *Sexta*, descoperite, nu cu mult timp în urmă, într-un ulcior lângă Ierihon. Ulterior a compus *Tetrapla*, un tablou sinoptic asemănător, dar cu patru coloane: Aquila, Septuaginta, Symmaqus, Theodotion, pentru a se concentra pe problemele de traducere și a observa greșelile strecurate, atât în traducere, cât și în copiile făcute. Mai târziu, Ieronim a realizat o muncă asemănătoare pentru versiunea latină a Bibliei.

În general, Părinții foloseau Septuaginta ca traducere greacă a Vechiului Testament și diferite versiuni ale *Vetus latina* pentru traducerea latină. Începând din secolul al V-lea d. C. s-a difuzat Vulgata. La început, exegeza părinților Bisericii a constat deci într-un efort de a stabili textul biblic, de a-i studia particularitățile și de a dezvolta explicația lingvistică sau istorică. Cei ce

² Atanasie cel Mare (n. t.).

³ Despre învățătura creștină (lat.) (n. t.).

au mers cel mai departe în acest domeniu sunt: Origen, Sf. Ieronim și Sf. Augustin.

I. Contribuția lui Origen

Origen, care a trăit în sec. al III-lea la Alexandria, este, printre Părinți, omul Bibliei. Inițiat în lectura Scripturii de la cea mai fragedă vârstă de către tatăl său, a continuat-o pe tot parcursul vieții. Lectura sa, meditația sa asupra Scripturii l-au condus la a prezenta celebra sa „teorie” a celor patru sensuri ale Scripturii și la a fi primul exeget creștin. Înainte de a începe orice specie de comentariu asupra Scripturii, dorea să se asigure de autenticitatea textului, pentru a evita să se înscrie pe o pistă falsă comentând o greșală de copiere sau de traducere. Înaintea lui Ieronim, a apărut *hebraica veritas*. A realizat, de asemenea, *Hexapla* și *Tetrapla*, ceea ce i-a luat mai mult de treizeci de ani (cel puțin din 215 până în 245), cu un atelier de tahigrafi și de copiști, care a condus la o lucrare de 6500 de pagini de format A3, din care nu ne-au mai rămas, ca să spunem aşa, niciun fragment, ci doar copii lacunare la Cairo și Milano. El însuși oferă eplicații în *Scrisoarea către Africanus* (§ 9), unde scrie: „Nu spun asta fiindcă aş respinge examinarea Scripturilor conform evreilor și compararea lor cu ale noastre [...]. Am făcut pe larg această muncă, pe măsura puterilor mele, căutând să descopăr sensul exact în edițiile cu variantele lor, în timp ce studiam cu

precădere traducerea din Septuaginta, pentru a nu scădea cota Bisericilor răspândite peste tot”. A ajuns să stabilească un text al Scripturii apropiat de original și de Septuaginta, aşa cum o cunoaștem noi, în timp ce versiunea Septuagintei la care se referea nu era mereu exactă.

II. Septuaginta

În general, Septuaginta a fost Biblia Părinților. Datorită muncii începute de Marguerite Harl descoperim astăzi textul Septuagintei pe care frații noștri din Biserica Răsăriteană îl au ca referință, cu dorința de a face din acesta singurul text liturgic pentru Vechiul Testament.

„Septuaginta e, de fapt, prima versiune a Bibliei ebraice în greacă, întocmită cu începere din secolul al II-lea al erei noastre la Alexandria de către evrei despre care se spune că erau în număr de «șaptezeci»⁴. Lăsând la o parte aspectul legendar al reunirii celor șaptezeci de înțelepți, nu e mai puțin adevărat că Septuaginta e o operă cu totul originală. Ea denotă, în primul rând, deschiderea mediului evreiesc al epocii, care „oferează lumii ce are mai bun, cărțile sale sacre traduse în greacă”⁵, care permit evreilor ce nu cunosc

⁴ M. Harl, *La Bible grecque des Septante* [Biblia greacă a celor Șaptezeci], Éd. du Cerf, Paris, 1988, p. 7.

⁵ M. Harl, *La langue de Japhet* [Limba lui Iafet], Éd. du Cerf, Paris, 1992, p. 20.

ebraica să continue să-și practice credința în limba care deja era a lor.

Ea manifestă, de asemenea, credința în „traductibilitatea Bibliei”. În fond, „lucrarea care a condus la Septuaginta se bazează pe credința (teologică) că e posibil de a reda în greacă cuvintele Domnului evreilor, transmise în ebraică în textele sacre. Putem să le conferim primilor traducători evrei sentimentele celor care, în decursul epocilor, au tradus Biblia: orice expresie biblică se poate lămuri; echivalențe sunt posibile și corecte într-o altă limbă decât ebraica; se poate respecta modul de exprimare, se poate reproduce sintaxa (adică ceea ce reprezintă stilul), se pot alege în limba ţintă cuvintele care vor primi sensul corect odată ce vor fi plasate în interiorul discursului biblic”⁶.

„Credința în «traductibilitatea» Bibliei merge mâna în mâna cu ideea că orice traducere e o lucrare vie, făcută pentru un mediu de viață, care poate fi corectată, îmbunătățită conform evoluției sociale și culturale a mediului care o primește și a stadiului limbii care o exprimă [...]. E în primul rând reflexul unui text evreiesc care la rândul său a evoluat înainte de fixarea sa canonica sub forma textului masoretic. Septuaginta e o traducere deschisă, vie, despre care avem șansa să constatăm că, în decursul secolelor, a fost un șantier în

⁶ Ibidem, p. 21.

evoluție”⁷. „Variantele fac, de asemenea, să apară mai multe înțelegeri ale textului; ele sporesc propria noastră aptitudine de a-l citi și iubi”⁸, ceea ce a permis să se spună că însuși acest text a fost inspirat. De fapt, ceea ce se consideră drept greaca de proastă calitate a Septuagintei se dovedește a fi o aventură genială din punct de vedere lingvistic, prin crearea unui dialect biblic grecesc.

„Pentru Părinții greci, textul însuși al Septuagintei oferea fără urmă de îndoială Cuvântul lui Dumnezeu. În acesta se puteau căuta și găsi «mărturiile» necesare pentru a exprima noua credință și pietate. Acest fapt istoric e de netăgăduit: Părinții Bisericii, care cei dintâi au practicat cateheza, care au asigurat învățământul și predica, cei care au definit credința și au combătut eraziile, acești Părinți fondatori ai teologiei creștine, toți au utilizat LXX ca Vechiul Testament și doar pe ea”⁹. Recursul la ebraică e rar. Doar Părinții sirieni și antiohienii recurg la aceasta, pentru a confi mai mult temei exgezei lor literale.

Pentru Părinții greci, textul din LXX „e de inspirație dumnezeiască: e obscur și sărac stilistic; are o unitate care leagă fiecare detaliu de întreg; totul în acesta vorbește de Cristos”¹⁰. Trebuie deci descifrat. Cum acest

⁷ Ibidem, p. 22.

⁸ Ibidem, p. 23.

⁹ M. Harl, *La Bible grecque des Septante* [Biblia greacă a celor Șaptezeci], p. 289.

¹⁰ Ibidem, p. 294.

text are o unitate organică, prin faptul că îl anunță pe Cristos, va implica o lectură tipologică.

„Dependența Părinților de textul grecesc al LXX conduce la exezeze diferite de cele care vor fi intemeiate pe textul ebraic masoretic, peste tot unde LXX diferă de acest text [...]. De pildă, în *Exod* 34, 29, când Moise coboară de pe munte cu cele două table ale Legii, nu știa, spune LXX, «că chipul său devenise strălucitor» (*dodoxastai*). Verbul ebraic *quran* înseamnă într-adevăr «a fi strălucitor», dar consoanele *qrn* formează de asemenea substantivul *qèrèn*, care desemnează un «corn»: este opțiunea lui Aquila, conformă unei tradiții evreiești, urmată de Ieronim, ceea ce explică de ce Moise al lui Michelangelo are coarne; în acest caz, nu provine din LXX!”¹¹ Dar variantele de traducere alese au uneori consecințe neprevăzute.

Dacă influența LXX a fost hotărâtoare pentru Părinții greci, nu același lucru e valabil pentru Părinții latini care au avut la îndemână variante diferite ale *Vetus latina*, elaborate de comunitățile lor, cu mai multă sau mai puțină exactitate. Pentru aceștia din urmă nu exista un unic text al Scripturii, ci texte variabile, în funcție de comunități. Astfel, Augustin nu va vorbi de creație *ex nihilo*, pentru a desemna creația din neant, ci de creație *de nihilo*, căci aceasta era expresia ce-o găsea în *2 Mac. 7, 28*.

¹¹ Ibidem, p. 305.

III. Ieronim și *hebraica veritas*¹²

Conștient de o astfel de dificultate, Ieronim a învățat ebraica și a realizat traducerea Bibliei în latină, care a condus ulterior la Vulgata, ce a marcat întreaga exegeză a Evului Mediu occidental.

Pentru Ieronim, ca și pentru Origen, care sunt, fiecare în felul lui, bărbați a căror viață a fost plămădită de Scriptură, stabilirea textului biblic nu e suficientă. E necesară completarea acestei lucrări de exegeză cu un comentariu care să reflecte, cât mai exact posibil, gândirea autorului textului biblic. Prin acest comentariu nesfârșit al Scripturilor se măsoară aportul specific al Părinților Bisericii.

Chiar dacă exegeza Părinților ne uimește uneori, ei nu s-au dat înapoi de la sarcina ca atare a exegezei, care constă în a scruta textele biblice pentru a le desprinde semnificația. Au ținut cont, înainte ca aceasta să și le fixeze, de criteriile exegezei: stabilirea textului, reperarea compozиției, determinarea intenției, degajarea semnificației. Doar într-un punct erau nepregătiți, în privința situației textului în cadrul său geografic, politic, social, religios. Deseori le lipseau mijloacele pentru asta. Cu alte cuvinte, ei practicau încă de atunci critica textuală și critica literară, dar întâmpinau greutăți în critica istorică.

¹² Adevărul ebraic (lat.), cu referire la autoritatea versiunii ebraice a Vechiului Testament (n. t.).